

ÚJABB CSALÁDBOMLÁSI ADATOK ÉS ÁLLÁSPONTOK AZ ANGOLSZÁSZ ORSZÁGOKBAN*

A családbomlási folyamat legtöbb érzelmét felkavaró eseménye minden kétséget kizáróan a közös gyermek(ek) elhelyezéséről hozott bírósági határozat. Valami pótolhatatlannak az elvesztését jelentheti az egyik peres fél számára még akkor is, ha a másik félnél (tovább)nevelkedő gyermek(ek)kel valamilyen formában a későbbiekben is lehet érintkezni. Fokozhatja a veszteségérzetet a többi vitás ügy gyermekelhelyezéstől függő kimenetele, a társadalmi környezetben fellépő presztízsvesztés, a szülői büszkeség és alkalmasságérzet megrendülése és még sok más kataklizmaszerű lelki folyamat. Sok minden fokozhatja a veszteségérzetet, mondtam, de hozzá kell tennem: sok minden mérsékelheti is. Könnyebb elviselni a másik fél javára szóló bírói döntést például akkor, ha belátjuk annak indokoltságát, vagy akkor, ha biztosak lehetünk az „elvesztett” gyermek(ek) harmonikus fejlődésében, és abban is, hogy nem szorultunk ki jóvátehetetlenül a gyermek(ek) életéből. Különösen könnyű elviselni a bírói határozatot, ha a „győztes” fél, az addigi házastárs nem táplál rosszindulatot, bosszúvágyat, és nem a gyermek(ek)hez fűződő kapcsolatunk megrontása, hanem ellenkezőleg: a közös érdekek felismerése alapján annak önzetlen, állhatatos karbantartása a célja.

Mindenekelőtt egy olyan tényt szeretnék rögzíteni, amely nyilvánvaló volta ellenére is sok figyelmet érdemel. A családbomlási folyamat gyermeki szempontból azért kataklizmaszerű különösen a serdülés előtti életkorban, mert a családon belüli szeretetlánc megszakadásával fenyeget (vö. Hernádi 1989: 110). A család rendszer-szemléletét valló Emery is azt írja (1994: 48–49), hogy mihelyt a gyermek számára kérdésessé válik szüleinek egymás iránti szeretete, képzeletében az ő iránta érzett szeretetük is megkérdőjeleződik. Ez a döbbenetes felismerés alkalomadtán sokkal nagyobb veszélyt jelenthet a gyermek lelki egészségére nézve, mint az elvált szülők eltérő nevelési elvei, rivalizációja. Ezért tartható mindennél fontosabbnak, hogy a válás után létrejövő nevelési helyzet a gyermek iránti szereteten kívül és azon felül még a szülők egymás iránti megbecsülését is sugallja. Korántsem veszítjük tehát szem elől a családbomlási folyamat főszereplőjét, a gyermeket, ha *szüleinek* minél konfliktusmentesebb válás utáni együttműködését próbáljuk minden erővel szorgalmazni.

* 2000 őszén a Fulbright Bizottság jóvoltából tanulmányúton jártam az Egyesült Államokban. Magyar–amerikai összehasonlító vizsgálat részeként ismertem meg a most bemutatandó családszociológiai adatokat, illetve álláspontokat. A vizsgálat eredményeit bemutató teljes szöveg rövidesen akadémiai doktori értekezéssé áll össze. Hosszabb eszméletörténeti, családjogi illetve közgazdasági fejtegetések előzik meg a most bemutatandó szociológiai okfejtést, majd a civil szervezetek követeléseit elemzi az értekezés. Magyarországi előzményének 1989-es szociográfiám tekinthető. – H.M.

Rövidesen kifejtendő okokból ez nem mindig könnyű. Ami pedig az idevágó adatok szemlélését illeti, előre kell bocsátani, hogy az *in camera* tanácskozási hagyomány miatt hivatalos bírósági adatösszesítés egyáltalán nem létezik az angol-szász országokban például arról, hogy hányan és milyen gyermekelhelyezési formáért folyomdta, és hogy miként döntött a bíróság, volt-e fellebbezés vagy visszatérés a bíróságra a körülmények megváltozása folytán stb. Híressé vált, sajtónyilvánosságra jutott gyermekelhelyezési ügyek természetesen jócskán akadnak, de ezeket, mivel nem ismeretes tipikusságuk vagy különlegességük számszerű mértéke, nem lehet adatoknak tartani. Amint az előző fejezetben, a mostaniban is a legmegbízhatóbb társadalomtudományi kutatásokban megismert megoszlások, viselkedések stb. adatszerűségéből kell kiindulnunk.

Három téma köré rendezem mondanivalómat:

- a láthatások,
- az apai távollét és
- a közös gyermekfelügyelet

affektív adatait szeretném elemezni.

A rendezés során létrejött családi helyzetek – 1 444 észak-kaliforniai felnőtt (és 1 487 gyermek) megkérdezése alapján összegyűjtött, Maccoby és Mnookin által 1992-ben publikált adatok szerint – a következő megoszlást mutatták (közönséges szedéssel közlöm a gyermekfelügyelet jogi, és vastag szedéssel a gyermekfelügyelet fizikai formáját):

– anya , anya	18,6 %
– apa , apa	1,8 %
– anya , közös	48,6 %
– apa , közös	6,8 %
– közös , közös	20,2 %
– egyéb	4,0 %
Összesen	100,0 %

Ami annyit tesz, hogy kb. négyötöd rész erejéig laknak a gyermekek az elvált édesanyánál (mert a közös fizikai gyermekfelügyelet is ezt jelenti az idő nagyobbik részében), és csupán egyhatod–egyheted rész erejéig az édesapánál. Viszont közös jogi felügyelet érvényesül az esetek négyötödében. Hogy ez csupán szenteltvíz-e a túlnyomórészt egyszülős nevelkedésen, vagy megkönnyíti a másik szülő részvételét a gyermeknevelésben, vizsgálendő kérdés.

A két kutató még hozzáteszi, hogy – kaliforniai adatokról lévén szó – más államokban bizonyára alacsonyabb lenne a közös gyermekfelügyelet aránya, továbbá hogy az általuk rögzített közös gyermekfelügyelet mögött itt is igen gyakran szerepelt az anyák kizárólagos felügyeletre irányuló beadványa. A vitatott ügyekben az anyák pernyertességi esélye az apákhoz képest 2 volt az 1-hez (Maccoby–Mnookin 1992: 112–114). A *láthatási helyzet*, a fizikai gyermekfelügyelettel nem rendelkező szülő és a gyermek(ek) időnkénti együttléte tehát még ebben a mintában is, és még a közös fizikai felügyelet bírósági kimondása esetén is nagy mértékben jellemző volt.

Láthatások

A láthatások *gyakorisága* látszólag könnyen rögzíthető. Furstenburgnek és munkatársainak két, igen gyakran idézett tanulmánya (1983; 1985), amelynek sajtóviSSHangja mélyen beivódott a szakmai és nem szakmai közvéleménybe, arról adott számot, hogy az elvált apák *legnagyobbrészt nem élnek a számukra kínákozó láthatási alkalmakkal*. Furstenburgék nagy, reprezentatív országos mintán nézték meg a kérdést, és azt találták, hogy a gyermekek 49 százaléka az elmúlt év során egyáltalán nem látta gyermekfelügyelettel nem rendelkező szülőjét; a legalább heti együttlétek ezzel a szülővel csak a gyermekek egyhatodánál valósultak meg. Furstenburgék az okokat keresve a gyermektartási díjtól való megszabadulás törekvését jelölték meg első helyen. Egy másik, frissebb, ugyancsak országos felmérés (Seltzer 1991) nagyon hasonló adatra bukkant, *de csak azok között az apák között, akik 11 vagy több éve költöztek külön gyermeküktől!* Itt is 50 százalék volt a rendkívül gyér, és csupán 12 százalék a heti kapcsolatot tartó apák aránya. A 2 éve vagy még frissebben különköltözött apák megfelelő adata fordított volt: 13, illetve 43 százalék. Seltzer azt is feltárta, hogy az apák magasabb szocio-ökonómiai státusa, közelebbi lakóhelye fokozta, a szülők bármelyikének meg- vagy újrահázasodása viszont csökkentette az apai láthatások gyakoriságának statisztikai valószínűségét.

Mindkét adatbázis azonban kizárólag az anyák beszámolóin alapult, és egyik sem tett különbséget a törvényes házasságból született, illetve az együttélésből vagy alkalmi partnerkapcsolatból született gyermekek apai láthatása között!

Ez a kettős metodológiai hiba csak nagyon részleges használhatóságot tesz lehetővé. Seltzer eredményeiből kitűnik, hogy a fekete apák gyakrabban látják zömmel nem is törvényes házasságból származó gyermekeiket, mint a fehérek. (A fekete családszervezet speciális affektív vonásaira még vissza szeretnék térni.) Különösen a Furstenburg-féle adatok szenvedik meg a gyatra metodológiát, mert ebben az adatbázisban még az apa különköltözése óta eltelt időt sem vették figyelembe! Ami nemcsak azért sajnálatos, mert idő teltével nemcsak apai részről lanyhulhat a gyermek iránti érdeklődés, hanem azért is, mert a másik irányban is érdeklődésapadás állhat be, különösen ha a minta nagyobbik része 10–20 éve vált külön, ami akár fiatal felnőtt korú „gyermekeket” is bevonhatott a mintába, akik már évek óta sokkal szívesebben lehettek kortársaik, semmint szüleik társaságában.

Egészen más eredményeket kapunk, ha frissen, három éven belül elvált, ráadásul törvényes házasságból elvált családok mindkét felnőtt tagját kérdezzük meg a láthatások gyakoriságáról, és csak 15 évnél fiatalabb gyermekekről van szó. Braver (1998) például 90 százaléknál is nagyobb gyakoriságot talált az utóbbi évben legalább egyszer lezajlott, és 50 százalék körüli gyakoriságot az utóbbi hónapban legalább négy napot kitevő apai láthatásokra vonatkozóan; mindkét adat még ennél is magasabb volt egy településen lakó apák–anyák esetében (45).

Még a gyermekfelügyelettel rendelkező anyák kiszolgáltatottságát valló, erősen elfogult szerzők is, amilyen például Arendell, kénytelenek rögzíteni a láthatások nagyon sokszor felzaklatóan kiábrándító, idegenszerű élményét az apák számára. Arendell (1995) hosszú részleteket idéz azoktól az apáktól, akik képtelenek voltak beletörödni abba, hogy – nemritkán saját portájukon – családfőből pusztá vendéggé

minősültek vissza, és megszokott spontán, mindennapos interakciójukat gyermekükkel feszült, szabályoktól teletűzdelt, időben és térben behatárolt, voltaképpen kellemetlen interakció váltotta fel, amely pedagógiai szempontból is kérdéses volt, hiszen például a megszokott apai szigort semmiképpen nem lehetett alkalmazni az anyai s különösen a hatósági következmények árnyékában. Külön nehézséget okozott, hogy a gyermekfelügyelettel rendelkező anyák sok esetben a láthatásokból következő felnőtt kontaktusoknak is elejét akarták venni – nemritkán megtorlásként – a gyermekek elidegenítésével (vö. Gardner 1987), ami közvetlenül vezethetett a láthatások és a felnőtt kontaktusok teljes elmaradásához. Ha tehát egyes kutatók a klasszikus Wallerstein–Kelly-féle gyermeklélektani vizsgálat (1980) nyomán azt állítják, hogy a gyakori láthatások csak akkor ajánlhatók, ha viszonylag konfliktusmentes a két elvált felnőtt viszonya, a tétel megfordítva is igaznak tűnik: csak akkor lehetnek érdemlegesek és gyakoriak a láthatások, ha viszonylag konfliktusmentes a két felnőtt válás utáni viszonya. Mindenesetre Wallerstein és Kelly kisebb mintájának anyái közül igen sokan „semmiféle értelmét” nem látták a láthatásoknak, ami sajnos arra utal, hogy még konfliktusok sem kellenek ahhoz, hogy az anyai támogatás a láthatások terén elmaradjon.

Arendell természetesen a férfigőg, a patriarchális uralom megroppanásának jeleit látja a beszámolóban (1995: 14). Nem vitatom, hogy ennek is része lehet az apák tehetetlen frusztrációjában. A megszokott irányító szerep hiányolása azonban olyan mély, legitim készítésből is fakadhat, mint például az apai foglalkozás vagy szakma átadásának vágya. Nemcsak az apák látják úgy, hanem az anyák is bevallják, ha a kutató rákérdez, hogy a láthatások sorsa az ő kezükben van. Braver mintájában az anyák egynegyede elismerte, hogy többször is meghiusított láthatásokat (1998: 49). Sajnos igen kevés az értékelhető kutatás arra vonatkozóan, hogy milyen az anyáknak a láthatásokhoz fűződő viszonya attól függően, hogy

- milyen volt a házassági konfliktusok „öntisztulási képessége”;
- ki kezdeményezte, vitte végig a válást;
- ki elégedettebb a válás után létrejött életviszonyokkal;
- ki köt előbb tartós új partnerkapcsolatot vagy házasságot.

A családbomlás kutatása közben elsikkad azoknak a motívumoknak a kutatása, amelyek már az aktív házasságokban is előrejelezhetik azok valószínű felbomlását. Egészen új az a „kockázat és ellenállóképesség” (risk and resiliency) szemlélet, amelyet a serdülőkori lelki zavarok kiemelkedő kutatója, E. Mavis Hetherington képvisel (1999). Indirekt módon, a fekete házaspárok interakcióján keresztül képet kaphatunk a láthatások sikerességének vagy sikertelenségének valószínűségét a fehérek közt is előrejelző tényezőkről. Orbuch–Veroff–Hunter (1999) azt találta, hogy a fekete házasságokban a házasságon belüli nemi szerep- és munkamegosztás kiegyensúlyozottabb, ezért ritkábbak a hatalom kérdése körül forgó viták, kisebb a szexuális összeállítás és a szabadidő súlya, viszont nagyobb a tágabb családon belüli elfogadottságé a házasság pozitív értékelésében, a feleségek, miközben sok tekintetben irányító szerepet töltenek be, több türelmet és megértést tanúsítanak a férjek iránt, ha azok kevesebb pénzt hoznak haza, és a felmerülő konfliktusok ritkábban mélyülnek el, mert játékosabb tónusúak, mint a fehérek közti házasságokban. Ami

mostani témánk szempontjából különösen fontos: a feketék közti házasságok első éveiben a megszülető gyermekek sokkal kevésbé zavarják meg a házasság minőségét, mint azt a fehérek közt tapasztaljuk (23–40). Megkockáztathatjuk, hogy a láthatások körüli, a megoldatlan vagy megváltozott hatalmi viszonyok által diktált viaskodások sokkal kisebb valószínűséggel merülnek fel, ha maga a házasság sokkal kevésbé hangolódott ilyen vitákra.

Ami a válás kezdeményezésének, végigvitelének a láthatások minőségére tett, lehetséges hatását illeti, az adatok rendkívül gyérek. Csupán Greifnél (1985) találunk alapadatokat, de az ő, hirdetés útján kialakult mintája kizárólag gyermekfelügyelettel rendelkező apákat tartalmazott (1 136 apa 1 996 18 éven aluli gyermekkel az Egyesült Államok bármely vidékéről). A felnőtt minta 66 százalékban mondomta, hogy a feleség kezdeményezte a válást. 44 százalékukat meglepte a feleség által elindított bontóper, nem is sejtették, hogy házasságukkal baj van. 58 százaléknál volt azok aránya, akik a bontóper elindultával sem akarták, hogy a házasság felbomoljon (52). Ezek a férfi megkérdezettek azonban kivétel nélkül hozzájutottak a fizikai gyermekfelügyelethez. Sejtethető, hogy még magasabbak ezek a százalékarányok olyan populációban, ahol az apák túlnyomó része legfeljebb láthatási joghoz jutott. A láthatásra tett hatás – hangsúlyozom, spekuláció következik – valószínűleg a következő: ha a feleség kezdeményezi és viszi végig a válást, akkor azért *kisebb* a harmonikus láthatások esélye, mert a volt férj fűz kibékülési reményt a láthatásokból következő felnőtt kontaktusokhoz, de ez a lehetőség már azért sem reális, mert a volt feleség mindent megtett, hogy férjét kitudja az életéből. Ha azonban a férfi volt az aktív fél a házasság felbontásában, paradox módon azért van *nagyobb* esélye gyermeke(i) zökkenőmentes láthatására, mert a volt feleség fűz kibékülési reményt a láthatásokból folyó felnőtt kontaktusokhoz. Az itt felvillantott spekulatív lehetőséget feltétlenül kikutatandónak tartom. A láthatásoknak a két felnőtt egymás iránti kurrens érzelmeivel való mély összefüggése biztos befolyásoló tényezőnek látszik.

Ami átvezet következő megfontolásunkhoz: milyen hatása lehet a válás után létrejött életviszonyokkal való *elégedettségnek* a láthatások gyakoriságára, minőségére? Ismét csak találgathatunk, mert az angolszász országokban nem születtek idevágó kutatási eredmények. Maga az elégedettség is viszonylagos kritériumokon nyugszik. Az Egyesült Államokban elterjedt szakmai és laikus felfogás az, amely az elvált férjekhez rendeli a nagyobb elégedettséget azon a címen, hogy agresszívabb fellépésükkel, drágább ügyvédekkel jobb alkupozíciókat tudnak elérni. Braver sok tekintetben etalonként kezelhető vizsgálatának (1998) idevágó adatsora azonban ellenkező képet mutat. A megkérdezett nők körében talált nagyobb elégedettséget a lezajlott válás valamennyi vonatkozásában (gyermekelhelyezés, láthatások mennyisége, gyermektartási díj összege, vagyonmegosztás). Az adatsor mélyebb elemzése során Braver megállapítja (100–103), a nők nagyobb elégedettsége arra vezethető vissza, hogy sikerült megközelítőleg azt a rendezést elérniük, amelyre törekedtek, és hogy úgy érzik, nagyobb befolyásuk volt a rendezési folyamatra, mint a férfiaknak. A megkérdezett férfiak közül egy sem állított ilyent, mi több, még a nők közül is háromszor annyian mondták, hogy a rendezési folyamat nekik kedvez, mint ahányan azt, hogy a férfiaknak. Braver egyhelyütt a váláskutatás „kis szennyestitkának” nevezi azt a kutatásba legtöbbször be sem vont tényt, hogy túlnyomórészt nők a válások kezdeményezői (135).

Hiába talált Wallerstein és Kelly (1980), sőt, még Weitzman (1985) is nagyobb elégedettséget a nők körében a válás utáni életviszonyok tekintetében, a szükséges következtetések levonásával adósak maradtak. A döntő tényező minden bizonnyal a gyermek(ek)kel fenntartott interakció megszakíthatatlansága volt az anyák esetében, míg az apák sokkal kisebb elégedettsége ugyancsak döntő mértékben biztosan ennek az interakciónak a megszakadásából táplálkozott. Cseh-Szombathy és munkatársai (1985) éppen erre valló kontextusokat tártak fel európai adataikban (vö. pl. Niemela–Myyra–Lento 1985). Ha az amerikai elégedettségi arányszámoknak a láthatások sikerével való korrelációját jobban is megismerjük (ehhez azonban célzott kutatások szükségesek), kiderülhet, hogy nem része-e az elégedettségnek a láthatások sikere-sikertelensége is.

Végül az új lekötöttség (tartós párkapcsolat, újravezetés) hatása a láthatások gyakoriságára, minőségére minden idevágó adat szerint statisztikailag negatív, méghozzá akár az anya, akár az apa oldalán alakul ki ilyen új lekötöttség. A közös gyermek a közös múlt relikviája, s ha túl akarunk lendülni a múlton, könnyebb a képlekeny gyermekkel a jövőbe bevonulni, mint a múltunkhoz tartozó egykori szülőtársal, ha mégoly ritkán zörget is a gyerekéért. A láthatások ritkulásával vagy megszűnésével az anya számára éppen ez az esély kínálja fel magát. Az apa új élet- vagy házastársa is üdvözölheti, ha ritkábban vagy már egyáltalán nem vonja el az apát új szerepkörétől a múltjához tartozó gyerek. Kivételek természetesen vannak: kiszállhat egy kocsiból a jégpálya előtt két felnőtt és a velük együtt lakó, három különböző házasságból származó három–négy gyerek. Azt azonban tudni kell, hogy a férfiak korábbi és tipikusabb újravezetését az is okozhatja, hogy „előre menekülve” próbálnak túllendülni a válás okozta veszteségen, megaláztatáson (vö. Niemela–Myyra–Lento 1985: 42–43). Bőségesen rendelkezünk a nevelőszülőhöz való gyermeki, legtöbbször már serdülőkori alkalmazkodás pszichológiai adataival. A második házasságban élő gyermek érzékenyebb a konfliktusokra, nemritkán leküzdhetetlen ellenszenvet táplál új „szülője” ellen, akinek pedig életszínvonal-emelkedését köszönheti; még évek múltán is az eredeti házasság visszatéréről ábrándozhat stb., stb. Az egyetlen idevágó szociológiai kutatás kiemeli a szülői szerep eltérő percepcióit a nevelőszülő, illetve az előző házasságból érkezett felnőtt–gyermek páros szemszögéből (vö. Fine–Coleman–Ganong 1999). A láthatások gyakoriságát, minőségét a jelek szerint annál inkább próbára teszi bármelyik egykori szülőtárs új házassága, minél sikertelenebb. A döntő tényező mindenképpen a gyermekfelügyelettel rendelkező és az elköltözött szülő nemritkán rejtett kommunikációja a láthatások fontosságáról vagy terhes haszontalanságáról. Az anyától érkező, az utóbbira utaló jelzések bénítóan hathatnak az apára. Braver adatszerűen is kimutatta, hogy a láthatások anyai akadályozása előbb történik, mint az apai visszahúzóadás, egybekötve a tartásdíjfizetés részleges vagy teljes felfüggesztésével (Braver 1998: 168–172). Ez az anyai technika hatásos lehet a volt férj érzelmi megleckéztetése tekintetében, de a jelek szerint ritkán változtatja meg a gyermekek apjukhoz fűződő érzelmeit. A láthatások rapszodikussága, akadályoztatottsága, vagyis az apák szempontjából rendkívül kiábrándító volta *ellenére* az egyszülős helyzetben nevelkedő gyermekek 76 százalékos arányban vélekedtek úgy, hogy édesapjuk szereti őket és érdeklődést tanúsít sorsuk alakulása iránt. Érdekes módon még ennél is nagyobb, 93 százalékos

arányban vélekedtek így azok a gyerekek (jobbára serdülők), akik édesanyjuk időközben kötött új házasságában éltek (Furstenburg 1985).

Egy szülővel

A feminista kultúrkritika a nő és a gyermek felszabadulását csakis az elnyomó, durváskodó apa minél teljesebb eltávolításával tartja lehetségesnek, s eközben messze-menően számít a család gazdasági megtántorodásának különböző forrásokból való jóvátételére. Nyitva marad az a kérdés, hogy a gyermekek minden szakember számára nyilvánvaló affektív kibillenése, megzavarodása milyen részben írható tisztán az apai távollét, és milyen részben az apai távolléttől nem független anyagi nélkülözés számlájára.

Miközben a férfi nélkül gyermeket szülő vagy/és nevelő anya a feminista kultúrkritika hönsője, a távollévő apa kiszámíthatatlan ösztönselekvések rabjaként, erőszakoskodó dúvadként jelenik meg az ideologikus közvéleményben. Az ország utcái és otthonai, sugallja ez a közvélemény, akkor lesznek biztonságosak a nők és gyermekeik számára, ha sikerül minden férfit rács mögé juttatni, de legalábbis eltiltatni a láthatás jogától. A nagy hagyományú amerikai puritanizmus legújabb kinövése ez az üdvtan, amelynek végső tökélyre fejlesztett változata már nem is számol férfiakkal, hiszen ők minden társadalmi baj és zavar okozói.

Mindez természetesen túlzás, de a nők elleni erőszak megelőzését szolgáló kutatások tízszer–húszszor annyi állami támogatásra számíthatnak, mint például a sejtbiológiai kutatások; a zavarbaejtően nagyvonalú összeg nagy részét a „kutatók” tévéhirdetésekre költik (vö. McConnell 2000). Menhelyek, feminista segélyező csoportok száza gondoskodnak országszerte a férfi erőszak női áldozatairól, miközben elsikkad (vö. Farrell 1993: 152–161), hogy sokkal több férfi válik erőszak áldozatává, mint nő; a női feljelentések többsége nem bizonyul alaposnak, illetve ún. pszichológiai erőszakra (fenyegető fellépésre) vonatkozik; a férfiak elleni női erőszak is a férfiak számláját terheli, mert nők által felbérelt férfiak követik el.

A családon belüli erőszak bővebb tárgyalását mellőznöm kell, de mivel az egy-szülős helyzet előtörténetéhez olykor ez is hozzátartozik, egyetlen meggondolás erejéig kitérek rá. A kérdéses cselekmény azonnali büntetőjogi kezel(tet)ése minden gyógyulási utat elzár. Nem mondom, hogy kötelező eltérni a férfi fizikai erőfölény érzetétét, de a családi élet több ezer éves történetében mindig kínálkoztak, és ma is kínálkoznak a család belső pszichodinamikájából adódó jóvátételi lehetőségek a női oldalon. Ha a női agresszióra (pl. csecsemő- vagy férjgyilkosságra) bőséggel találunk mentő érveket, lehetne találni a férfi erőszakra is. De ne keressünk ilyeneket, mert a gyengébbel brutálisan bánni csakugyan helytelen dolog. Keressünk viszont mentő érveket a család túlélésére vonatkozóan! Feltéve, hogy a monogám nukleáris család zárt intimitását végegyenlegében jó dolognak tartjuk. (Mint láttuk, nem mindenki vélekedik így.) Maclean és Eekelaar ezt írja: „Az együttélők között felléphetnek nézeteltérések, de ezek beleolvadnak a teljes kapcsolat dinamikájába, és már ezen a dinamikán belül is megoldódnak. Viták, veszekedések gyakran már azzal is feloldódhatnak, hogy belehelyeződnek azoknak az általános előnyöknek (benefits) a kontextusába, amelyekkel a közös háztartásban élés jár mindkét fél számára. A

büntetőjoghoz való folyamodás azonban olyan negatív következményeket von maga után, amelyek nyomósabbak, mint az interaktív kapcsolat előnyei.” (1997: 2)

Csakugyan zavartalan harmónia honol a férfitől „megtisztított”, egyszülössé vált családban? A témával kapcsolatos feminista agenda annak minél meggyőzőbb bizonyítása, hogy semmiféle affektív hátrányt nem okoz az apának az egyszülős családtól való távolléte. A férfijogi mozgalmak agendája ezzel szemben annak bizonyítása, hogy az egyszülős családok minden problémája a férfiak elüldözésének következménye. Valahol középpütt helyezkednek el a józan adatok, amelyek összegzésére most kísérletet teszek.

Az egyszülős családban nevelkedő gyermekek az Egyesült Államokban már a gyermektársadalom többségét alkotják; kb. fele-fele arányban nevelkednek apa nélkül azért, mert anyjuk soha sem volt házas, illetve mert elvált. McLanahan, a téma kiemelkedő szakértője több országos reprezentatív gyermekfelmérés adatait összegezve azt találta, hogy az apa nélkül nevelkedő gyerekek kétszer valószínűbben morzsolódnak le a 14–18. életév közötti iskolarendszerből, mint apjukkal nevelkedő társaik (McLanahan 1999: 120). A fehér gyermekek lemorzsolódási esélye ezen belül még a feketékének is kétszerese, talán mert az apai távollét a fekete kultúrában kevésbé számít anomáliának (121). Az egyetemi lediplomázás esélyei 4–12 százalékkal alacsonyabbak az apa nélkül nevelkedett fiataloknál (123–124). A megözvegyült anyák gyermekei ugyanakkor nem mutattak tanulmányi eltérést az ép családok fiataljaihoz képest (127), mint ahogy – csak a lánygyermeketek tekintve – a korai terhességek-szülések számában sem (uo.). Az *elő apa nélkül* nevelkedő lánygyermek akár ötször nagyobb valószínűséggel szülnek tinédzser korukban, mint az apával nevelkedők (126). A több tízezres, országos gyermekminták adataiból McLanahan mindvégig úgy vonta le következtetéseit, hogy kiszűrte minden releváns befolyásoló körülményt az apai távollétén kívül. „Az apai távollét ténye tehát sokkal inkább közrehatott, mint a körülmények” – zárja adatismertetését (127).

Elsősorban a nevelési erőforrások (parenting resources) szűkössége sodorja hátrányos helyzetbe az egyszülős körülmények közt nevelkedő gyermeket (135). McLanahan tömör helyzetismertetése a következő:

A fizikai elszakadás hatását felnagyíthatják a gyermekek keserű érzelmei: akkor is apjukat hibáztatják a család cserbenhagyásával, ha az anya kezdeményezte a különköltözést. Anyjukhoz fűződő kapcsolatukra is kihat az apa távolléte. A kettős, apai és anyai szerepre kényszerülő egyedülálló anyák stresszhelyzetbe és depresszióba sodródhatnak, ami hátrányosan hathat szülői ténykedésükre... némelyikük túl elnézővé, másikuk túl rideggé, szigorúvá válik. Nincs meg az a kiegyensúlyozottság, amely a kétszülős háztartások működését gördülékennyé teszi. Mivel nincs másik szülő, aki helyreigazíthatná vagy megerősíthetné, az egyedülálló anya szülői ténykedése egyenetlenné, következtelenné válik... Nevelőapa megjelenése sem juttatja az anyát több szülői időhöz és energiához, sőt, az új férfi éppenséggel el is vonhatja a gyermekektől az anya figyelmét... A nevelőapával kiegészült egyszülős család gyermekei csak akkor juthatnak több nevelési erőforráshoz, mint kétszülős gyermektársaik, ha azon kívül, hogy érdemleges kapcsolatot tarthatnak fenn édesapjukkal, még új nevelőapjukhoz is jó viszony fűzi őket (135–137).

Az egyszülős helyzet *mellett* felhozott legfőbb érv az szokott lenni, hogy a gyermekeket mindenekelőtt édes szüleik konfliktusától kell megóvni. Ez a kurtán-furcsán el nem intézhető, mert alapos érv azonban kvalifikációkra szorul. Ha alkoholizmus, kábítószerfüggés vagy erőszakoskodás a szülői konfliktus alapja – foglal állást McLanahan –, a nevelési helyzet válás nélkül is hátrányossá válhat, így tehát a család „megcsonkulása” nem feltétlenül fokozza a hátrányokat, sőt, fel is számolhatja néhányukat. A válások zömét azonban nem ilyen konfliktusok okozzák, és ha a szülők viszonya akár csak a nem tökéletes szintet is eléri, mindkettejük jelenléte a háztartásban feltétlenül jobb a gyermek(ek) számára, mint az apa elköltözése. Már csak azért is, mert

- még a szülők nagyobb konfliktusai is csak kis mértékben felelősek a tanulmányi leromlásért;
- ezek a konfliktusok a válással nem feltétlenül iktatódnak ki a gyermekek életéből;
- sem a válás előtt, sem az után nem rontják annyira a gyermek beilleszkedési esélyeit, mint maga az egyszülős helyzet (136).

Más veszteségekkel is számolni kell a nevelési erőforrások összeszűkülésén kívül. A család külső kapcsolati rendszere a válással roppant mértékben meggyérülhet. Nemcsak az apa kapcsolatai enyésznek el a csonka család számára, hanem az apai rokonságé is. Ha elköltözéssel is jár a válási procedúra, akkor a korábbi lakóhelyi és iskolai közösségi kapcsolatok is semmivé válnak. Mindez jelentős *társadalmi tőke* (social capital) elvesztését jelenti, aminek további kárfokozó hatása lehet a gyermekek tanulmányi teljesítményére, önértékelésére, szociális karrierjére nézve (138–139).

Mindennek a számbavétele, hangsúlyozom, nem az ép családok dicsőítését szolgálja. Nagyon sok ép családban is csapnivaló a szülők egymáshoz és gyermekeikhez fűződő viszonya; nevelési problémák serdülő gyerekekkel ép családokban is csöstell akadnak. A fenti helyzetismertetéshez tehát a tisztábban látás kedvéért néhány kiégyezítést kell fűzni.

Az apával fenntartott válás utáni kapcsolat teljes egészében harci kérdés lett az angolszász országokban. Az anyával nevelkedő s az élő apával alig érintkező gyermekek tipikussága a hetvenes évek törvényesen felbontott házasságait tekintve kb. 95 százalék volt, ám ez az arány a kilencvenes évekre kb. 80 százalékra mérséklődött. Bírósági irányelvvé vált *mindkét* szülő nevelési felelősségének, illetve a *mindkét* szülőhöz fűződő kielégítő gyermeki kapcsolatnak a lehető előmozdítása (lásd pl. az 1996-os brit Családjogi törvény. 11. szakaszát). A feminista reakció már erre a szerény mérséklődésre is heves volt; nem az apák affektív tudatosodását látták a tartalmasabb apa–gyermek kapcsolatok, a több láthatás, esetleg a megosztott gyermekfelügyelet igénylése mögött, hanem sanda próbálkozást arra, hogy a férfi irányítás a csonka család fölött is fennmaradjon (vö. Maclean–Eekelaar 1997: 52).

A feminista reakció értelmében a férfitől „megtisztított”, egyszülős családmoddell a rendszeres láthatásnál is sokkal inkább „veszélyeztetí” a közös jogi vagy fizikai gyermekfelügyelet intézménye, amelyről rövidesen külön is beszélek; ekkor még egyszer szembe kell majd szállnom az intézmény ellenzőinek ún. konfliktusérvével. De még az egyszülős helyzetről szólva, hátravan annak tisztázása, hogy csakugyan

jót tesz-e a gyerekeknek is, nemcsak az apáknak (akik minden jel szerint igen fontosnak tartják) az apa–gyermek kapcsolatoknak legalább csökevényes fenntartása?

Goldstein–Freud–Solnit (1979) mindenfajta apai beavatkozást ellenzett az egyedülálló anya nevelési szabadságának védelmében; a gyermek lelki egészsége azon áll vagy bukik, fejtegették, hogy töretlen marad-e érzelmi kapcsolata (egyetlen) pszichológiai szülőjével. Újabb kutatások szerint a gyermeki lelki zavarok közül nagyon sok még a válás előttről datálódik, és csupán elmélyül a szülők konfliktusának elhúzódásával (l. pl. Elliott–Richards 1991). Minél gyorsabban kihunynak ezek a konfliktusok, amihez legtöbbször az egyik szülő visszahúzódása szükséges, annál gyorsabban gyógyul a gyermek. Van azonban olyan kutatási eredmény is, amely éppen a konfliktusoktól eredezteti a nagyobb csonkacsaládi összetartást s ezáltal a gyermek jobb tanulmányi eredményét, jobb önértékelését (idézi Maclean–Eekelaar 1997: 54).

Hogy nagyon röviden vágjak rendet az idevágó kutatások sűrűjében, főcsapásuk az, hogy legjobban azok a gyermekek teljesítenek, akiknek mindkét szülőjükkel jó a viszonyuk; azok teljesítenek a legrosszabbul, akiknek egyikkel sem jó; és azok helyezkednek el középtű, akiknek legalább az egyikkel jó. Külön finomítást igényel természetesen, hogy a szülőknek mutatott „jó magaviselet” a „jótanulós” attitűdöt is magában rejtetheti, illetve megfordítva. Talán egy holland vizsgálat mutatta ki legszellemesebben az affektív előnyök–hátrányok egyértelmű függését a gyermek családtípusától. Spruijt és de Goede (1996) nemcsak egyszülős és stabil kétszülős családokban élő serdülőket vetett egybe, hanem kiegészítette a mintát konfliktusos kétszülős, illetve nevelőszülős családokban élő serdülőkkel is. Nemcsak lelki egészségük és kapcsolati harmóniájuk, hanem fizikai jólétük és későbbi munkaerő-piaci boldogulásuk is fontos volt a kutatók számára. *A legrosszabb mutatók az apa nélküli, egyszülős családok serdülőire voltak jellemzők. A legjobb mutatókat a stabil kétszülős családokban találták a kutatók.* A másik két családtípusból, a konfliktusos kétszülősből, illetve a nevelőszülősből a legjobb és a legrosszabb között elhelyezkedő értékek mutatkoztak.

Közös gyermekfelügyelet

A bírósági gyermekfelügyeleti döntések irányelvei fontos változásokon mentek át az angolszász országokban az utóbbi százötven évben. A házasságból született gyermekek az apa „tulajdonának” (chattel) számítottak, más, mint a család feje nem is jöhetett szóba a gyermekek gondviselőjeként a ritka válások esetén. A férfi keresőmunka lekötöttsége s a női gyermekgondozó tevékenység növekvő méltánylása azonban mindinkább a gyermekek anyjára bízta a válás utáni gyermekfelügyeletet, különösen ha a gyermekek még zsenge korúak (of tender years) voltak. Egyetlen korlát volt az anya súlyos fizikai, elmebeli vagy erkölcsi gátoltsága. A hetvenes–nyolcvanas években újabb módosuláson mentek át az irányelvek. Megjelent a gyermek legfőbb érdeke (best interest) mint minden vitát eldöntő szempont, amely elvileg kikapcsolta a kizárólagos gyermekfelügyelettel megbízott szülő nemét a mérlegelésből. Annál is inkább, mert a két szülő nemi szerepviseelkedése erősen közelített egymáshoz a nők tömeges keresőmunkája, illetve a férfiak nagyobb otthoni

részvállalása folytán. A „*best interest*” elvet, amely máig is érvényben van az angol-szász országokban, sok kritika érte elmosódottsága miatt. Lehetetlen például bírósági, de még akár pszichológiai eszközökkel is megjósolni, mi szolgálja jobban egy bizonyos gyermek érdekét: ha érzelmileg teljes biztonságban van, még azon az áron is, hogy kisebb teljesítmények telnek tőle, vagy ha teljesítményre ösztökélik, még azon az áron is, hogy szorongásai lesznek? A „*best interest*” elvet helyenként az „elsődleges gondviselő” (primary caretaker) preferálásával gondolták felváltani. Előnye, hogy bírósági módszerekkel is kideríthető, a házasság fennállása során melyik szülő fordított több időt gyermekére. Hátránya viszont, hogy – a „*best interest*” elv gyermekközpontúságával szemben – az egyik szülőre, és csak az egyik szülőre koncentrálni, vagyis prolongálja a kizárólagos gyermekfelügyelet, illetve a láthatások koncepcióját.

A legfontosabb idevágó morálfilozófiai kérdés a következő: állhat-e a gyermek érdekében, hogy a válási procedúra során az egyik szülő, még ha csak néhány százalékpont erejéig szerepel is gyengébben, mint a másik szülő, *totálisan elvesztse* a gyermekfelügyeletet, holott

- a házasság tartama alatt ugyanannyi szülői joggal és kötelességgel rendelkezett, mint a gyermekfelügyelet teljességét elnyerő egykori házastársa;
- adott esetben nem vették figyelembe, óhajtja-e a házasság felbontását;
- adott esetben tudtával semmiféle okot nem szolgáltatott a házasság felbontására?

A közös gyermekfelügyelet (joint custody) intézménye, legalábbis intenciójában, felfüggeszti a most vázolt morálfilozófiai kérdés érvényét. A bírósági ítélkezési gyakorlat tág skálán mozog az angolszász országokban, sőt területigazgatási egységenként is váltakozhat. El lehet zárkózni a közös gyermekfelügyelet minden (jogi vagy/és fizikai) formájától; a két fél egyetértésétől lehet függővé tenni kimondását; kötelező kimondani, ha a két fél egyetért; ha a két fél nem ért egyet, annak a szülőnek lehet adni a kizárólagos gyermekfelügyeletét, aki várhatóan a leginkább fogja szorgalmazni a gyermek *másik* szülőhöz fűződő kapcsolattartását; és végül minden esetben ragaszkodni lehet hozzá, még abban az esetben is, ha a két fél egyetértése hiányzik (vö. Emery 1994: 77). Az úttörő Kaliforniában a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján a házaspárok 75 százaléka vállalkozott a közös gyermekfelügyelet jogi formájára, ám nemcsak jogi, hanem fizikai formáját is már csak 15–20 százalékuk választotta (Maccoby–Mnookin 1992). Ez utóbbi megoldás is jelentős részben az anyai gyermekgondozás-nevelés időbeli túlsúlyát takarta.

A közös gyermekfelügyelet már azzal is konfliktuscsoökkentő tendenciájú, hogy egyik felet sem helyezi a teljes pervesztés pozíciójába, vagyis pszichológiailag tágabb teret nyit a volt házastársak nyílt kommunikációjának, baráti együttműködésének. A szakirodalom azonban nem minden esetben látja beigazolódni ezeket a várakozásokat. A gyermek(ek) miatti sűrű érintkezés adott esetben éppen hogy fellobbanthatja a szunnyadó konfliktusokat. Ha mindkét volt házastárs egyenlő döntési joggal rendelkezik a gyermeket illetően, miközben képtelen megemésztetni neheztelését, haragját a volt házastárssal szemben, akkor valószínűbb, hogy a gyermek éppen az összecsapások tűzvonalaiba kerül, amit kizárólagos gyermekfelügyelet kimondásával jobban el lehetett volna kerülni.

Szembe kell tehát néznünk a közös gyermekfelügyelet ellenzőinek ún. konfliktus-érvével, azzal a meggondolással, hogy ettől az intézménytől sem várható a válás konfliktusainak teljes felszámolása, sőt, akár a konfliktusok fokozódását is okozhatja. Mindenekelőtt: igen kevesen számolnak azzal, hogy a gyermekfelügyelettel kapcsolatos *legsúlyosabb* konfliktuscselekmény, a szülő általi gyermekgyilkosság vagy gyermekrablás 90 százalék erejéig éppen a *kizárólagos* gyermekfelügyelet elfogadhatatlanságának torz kinövése (Williams 1988: 4). Az adatot idéző szerző hozzászól: „Ezekben az esetekben nem azért folyamosodik a tettes erőszakhoz, mert a szülők képtelenek voltak kihasználni a közös gyermekfelügyelet nyújtotta együttműködés lehetőségeit, hanem azért, mert... (a kizárólagos gyermekfelügyelet következtében) rettegetek attól, hogy le kell mondaniuk a gyerekről, vagy megelégtették, hogy nem férnek hozzá a saját gyerekekükhöz.” (Uo.)

A konfliktusérv azonban már logikailag sem állja meg a helyét, ugyanis arra hivatkozik, hogy nem várható együttműködés olyan párostól (márpedig a közös gyermekfelügyelet ezt kívánná), amely már házassága idején is képtelen volt kijönni egymással. Éppen ott kell kitűzni és elvárni a kooperatív magatartást, ahol bőven van helye a javulásnak. A kiválóan együttműködő szülők elsősorban is nem válnak el, másodsorban pedig éppen ők azok, akik a legkevesébe *szorulnak rá* arra, hogy követelményként tűzzék eléjük azt, amit belső készítésre amúgy is megtesznek. Ellene szól a konfliktusérvnek a közös gyermekfelügyelet intézményének társadalmi tapasztalata is. Igen sok elvált szülő, még ha nem rajong is volt házastársáért, kitűnően el tudja választani volt házastársi sérelmeit mostani szülőtársi kötelességeitől, és a közös gyermekfelügyelet aprólékos szabályait követve aránylag rövid úton meg tudja leltni a gyermek(ek) számára legelőnyösebb utakat-módokat, amelyekkel volt házastársa is egyetérthet, hiszen az ő szemei előtt is a gyermekek érdekei lebegnek. (A kizárólagos gyermekfelügyelet a maga beépített egyenlőtlenségével viszont már eleve a harci konfrontáció felé terel.) Nagyon fontos érv a közös gyermekfelügyelet mellett, hogy miközben azzal szokták hitelteleníteni, hogy a gyakorlatban a kizárólagos változat felé tendál, mert több időt tölt a gyerek az egyik, mint a másik szülőnél, éppen ilyen joggal lehet hivatkozni arra, hogy a kizárólagos gyermekfelügyelet (ritkább) sikeres megvalósulásai viszont éppen a közös gyermekfelügyeleti változat felé tendálnak, vagyis bírósági kimondás nélkül, spontán módon is kialakulhat ez a változat, ami azt jelenti, kell, hogy valami értelme, gyakorlati használhatósága legyen.

A közös jogi gyermekfelügyelet intézménye néhány *beépített* konfliktuscsoökkentő mozzanatot tartalmaz. Először is, az a fél, aki békétlen magatartásával megsérti az együttműködés, a közösen hozott döntések főszabályát, kénytelen szembenézni azzal a kockázattal, hogy a bíróság a másik félhez rendeli a gyermeket, még hozzá kizárólagos gyermekfelügyelet formájában. Másodszor, azért is csökken a konfliktusok veszélye, mert egyik fél sem kell, hogy a vesztes pozíciójában érezze magát. (A tapasztalatok csakugyan megerősítik ezt: ebben a felállásban sokkal csekélyebb a bíróságokon való újrjelentkezések száma, s a tartásdíjfizetés is sokkal fegyelmezettebb.) Harmadszor, a gyermek ebben a keretben egyik szülőtől sem érzi magát elhagyottnak vagy elhanyagoltnak, következésképp ritkábban kétségbeesett, ritkábban hibáztatja magát a szülők konfliktusáért, és ritkábban ábrándozik a szülők kibéküléséről – mindezek a kizárólagos gyermekfelügyeletre jellemző gyermeki

lelki jelenségek hiányoznak, vagyis a szülők dolga is könnyebb, és sokkal kisebb a gyermekkel kapcsolatos konfliktusok esélye. (Vö. Roman 1986: 91–97.)

Az empirikus adatok értékelése közben óvakodni kell a kutatási eredmények szelektív kezelésétől, ami nagyon sok ideologisztikus, akár nőmozgalmi, akár férfijogi kiadványra jellemző. Kelly (1994) annak tulajdonítja a jogi szakemberek bizonytalankodását, hogy a politikai huzakodások közepette nagyon nehéz „kiegyensúlyozottan tájékoztató” információkhoz jutni. Mindenesetre az Amerikai Pszichológiai Társaság Iskolapszichológiai Tagozatának idevonatkozó jelentését igencsak merész dolog volna elfogultsággal vádolni (Freedheim–Perry 1995), annál is inkább, mert a jelentés egy szövetségi bizottság, az Egyesült Államok Gyermek- és Családjóléti Bizottsága felkérésére íródott. A közös gyermekfelügyelet, illetve a kizárólagos gyermekfelügyelet tudományosan izolálható gyermek- és családjóléti kimeneteleit veti össze a jelentés valamennyi rendelkezésre álló, metodológiailag egyenként is minősített empirikus vizsgálat alapján. A jelentés megállapítja, hogy a közös gyermekfelügyeleti felállásban

- sokkal szorosabb és tartalmasabb az apák és a gyermekek közti kapcsolat;
- könnyebb a gyermekeknek az új élethelyzethez való pozitív alkalmazkodása;
- a gyermektartási díjfizetési fegyelem sokkal erősebb;
- kisebb az újbóli, érzelmileg és anyagiilag egyaránt költséges bírósághoz fordulás, relitigáció esélye;
- ha nem is sokkal, de feltétlenül kisebb a szülők közti konfliktusok esélye, mint a kizárólagos gyermekfelügyeleti felállásban (2–4).

A szülők féktelen konfliktusa természetesen nem alkalmas a közös jogi gyermekfelügyelethez szükséges higgadt együttműködés kialakítására. De amint lefékeződnek vagy lefojtódnak a konfliktusok, a közös gyermekfelügyelet jobb keret a gyermekek számára, mint a kizárólagos. Mi több, még a szülők jelentős konfliktusa esetén is működőképes lehet a közös gyermekfelügyelet, ha a személyes indulatok különválnak a minimális szülőtársi megbecsüléstől a gyermek szükségleteinek mérlegelése közben. Különösen a volt házastársi szerep különválasztása fontos a jelenlegi szülőtársi szereptől. (Vö. Emery 1994: 211–212)

Braver (1998) teljes joggal óv az olyan komparatív kutatásoktól, amelyek a kizárólagos, illetve a közös gyermekfelügyeletet választó elvált szülők konfliktusos vagy harmonikus viszonyát pusztán a gyermekfelügyeleti felállásnak tulajdonítják (188). Az ok-okozati rend akár fordított is lehet. Sok esetben éppen a válás során sem sérülő szülői egyetértési képesség *predisponál* a közös gyermekfelügyelet választására, illetve kizárólagos gyermekfelügyelet esetén is jól kommunikálnának a szülők. A közös jogi gyermekfelügyelet elképzelése Braver arizonai mintájában nem mindig találkozott az elvált feleségek egyetértésével, és a vita 77 százalék erejéig az ő akarata szerint rendeződött, vagyis kizárólagos gyermekfelügyelethez jutottak, és csak 23 százalék erejéig jutottak közös jogi gyermekfelügyelethez az apák (193), ám még az olyan közös gyermekfelügyeletek is rendkívül konfliktusmentesnek bizonyultak, amelyek az anyai ellenállás leküzdésével jöttek létre. Figyelemreméltó, hogy éppen ebben a csoportban volt a legerősebb a kapcsolattartás a gyermekek és az apák között (194).

A konfliktusérv egyik empirikus gyengesége azonban, hogy ritkák az olyan válási folyamatok, amelyekre a konfliktusok tombolása nyomná rá a bélyegét. Maccoby és Mnookin például megállapítja (1992: 159), hogy „nagyreszt alaptalannak bizonyult az a bevett felfogás, hogy a válófélben lévő szülők között törvényszerűek a konfliktusok.”

A vizsgált párosok háromnegyede semmiféle vagy csak elhanyagolható mértékű konfliktust élt át a válás hónapjaiban, és a ritka konfliktusok is kivétel nélkül megoldódtak a bíróság által elrendelt közvetítő egyeztető tárgyalások (mediation) során (uo.). Ha azonban túlnyomórészt nincsenek is konfliktusok, amelyeket a közös gyermekfelügyelet intézménye *felfokozhatna*, akkor a konfliktusérv automatikusan érvényét veszti. Beépített fékje a konfliktusoknak, mint említettem, hogy egyik fél sem jut több döntési joghoz, mint a másik, vagyis nincs mit elvenniük egymástól, viszont mindent elveszíthetnek, ha ilyesmivel próbálkoznak.

Kelly egyenesen azt írja (1996), hogy a konfliktusok nemcsak hogy a legtöbb felbomlófélben levő házasságból hiányoznak, de a válóokok közt is csak elenyésző arányban bukkan fel az említésük. Amennyiben van harag a törvényesen elválasztott páros között, az legtöbbször egy éven belül elenyészik. Joan Kelly egyébként azért érdekes szerző, mert szerzőtársa volt a máig is alpműként idézett *Surviving the Break-Up* című 1980-as gyermeklélektani publikációnak, amely az elsők között tört lándzsát a közös gyermekfelügyelet jótékony hatásai mellett. A másik szerző, Judith Wallerstein – Kelly elhatárolódását is kiváltva – *Second Chances* című könyvében (1989) már sokkal visszafogottabban nyilatkozott akár a közös gyermekfelügyelet, akár a válási közvetítés áldásos hatásairól. A Sandra Blakeslee-vel közösen írott mű a bírósági készítésre elvállalt közös gyermekfelügyeletet nemcsak a gyermekek, de a volt házasfelek szempontjából is kimondottan kártékonynak tartja; ebben a felállításban tíz év elteltével is intenzív haragot táplált volt házastársa iránt az asszonyok fele, illetve a férfiak egyharmada – ám a mű egyik kritikájában Kelly és Emery megállapítja: „a könyv hemzseg a tudományosan érvénytelen következtetésektől, nem vesz tudomást az ellentétes értelmű kutatásokról, és könyörtelen következetességgel csakis a negatívumokat hangsúlyozza”. (Mahan 1994)

Meghökkenően egyszerű, könnyen belátható érvek szólnak tehát a válás utáni szülői döntési jogok egyenlő elosztása mellett. Igazából az a különös, hogy oly ki-tartó a szakmai és laikus ellenállás az intézménnyel szemben. Ismét Joan Kellyt szeretném idézni, akinek egy korai, 1982-es előadása éppen a közös gyermekfelügyelet társadalmi fogadtatásával foglalkozott:

Ironikus, hogy a közös gyermekfelügyelet intézménye olyan fokú és olyan intenzív vizsgálódásban részesül, amilyenben az anyánál való gyermekelhelyezés és a havi 3–4 napos láthatások intézményét sohasem részesítették... miközben családok megszámlálhatatlan ezreiben vékonyodtak el a jelentéktelenségig az apa–gyermek kapcsolatok, a pszichológus szakma egészen a mai idő-kig egyszer sem emelte fel a szavát...

Miért tartottuk fontosabbnak a stabilitás földrajzi definícióját annál a stabilitásnál, amely az eltávozott szülővel fenntartott folyamatos kapcsolatból fakad? Nagyon jól tudjuk, hogy a kisgyermekek minden további nélkül megszokják az óvodai környezetet, a nagyszülőknél való éjszakázást. Miért esne nehezükre rendszeresen eltölteni egy-két napot édesapjuk otthonában?...

A kisgyermekkorban az elszakadástól való félelem (separation anxiety) nemcsak az anyával kapcsolatban, hanem az apával kapcsolatban is jelentkezhet. Mivel kialakulatlan az időérzék, a nyelv- és szimbólumhasználat, az apai távollét végleges távollétnek tűnhet, ha nem mozdítjuk elő kreatív módon a szülőkkel kapcsolatos tárgyállandóság (object permanence) kialakulását...

Ami azt illeti, hogy a két szülő eltérő személyiségjegyei, attitűdjei zavart okozhatnak a gyermek fejlődésében, a pszichológus szakma egyszer sem akadt fenn ilyesmin, amikor ép házasságokban nevelkedő gyermekeket vizsgált... Az iskolai nevelők, sportedzők »eltérő személyiségjegyei« sem okoznak zavart a gyermek lelki életében...

Az ügyvédek azt mondják, ha a szülők egyetértésre tudnának jutni gyermekeik ügyében, akkor nem is válnának el. De csupán 15 százaléknyi azoknak a szülőknek az aránya, ahol a viszony tartósan elmérgesedik. (Láttuk, hogy ez az arány sokat csökkent a nyolcvanas évek eleje óta. – *H.M.*) És legtöbbször családonként csupán egy, haragjában megátalkodott szülővel kell számolnunk, nem kettővel, aki túlnyomórészt a közös gyermekfelügyeletet ellenző anya...

Mások azt mondják, a közös gyermekfelügyelet igénylése valójában azt jelenti, hogy az igénylő fél érzelmileg még nem bontakozott ki a házasságból, gyermekén keresztül akarja életben tartani felbontott házasságát... Senki nem állt még elő bizonyítékokkal, hogy ha csakugyan ilyesmiről van szó, az káros lenne a gyermekek számára...

Azzal ellenezni a közös gyermekfelügyeletet, hogy minden gyermeknek csak egy „pszichológiai szülője” lehet, egyáltalán nem állja ki a valóság próbáját, családonként ugyanis két pszichológiai szülőről lehet beszélni, mint ahogy a váláson keresztültesett gyerekek is kivétel nélkül mindkét szülőjük gyermekének tartják magukat...

A jogi vagy lélekigondozó szakmák szakemberei, akár nők, akár férfiak, saját válásélményük miatt is érezhetnek ösztönös ellenszenvet a közös gyermekfelügyelet iránt. Zavarbaejtő ugyanis egy olyan megoldással találkozni, amelynek jó vonásaival ők maguk nem tudtak élni... Legtöbbször a férfiakat tartják bajkeverőknek, amiért ragaszkodnak gyermekükhöz, s nem a nőket, akik elzárkoznak a döntési jogok egyenlő elosztásától...

A válás előtti viszonyok jósereje eléggé csekély a válás utáni viszonyokra nézve. Jó kapcsolatok elromolhatnak, rossz kapcsolatok viszont megjavulhatnak az idő múlásával... Az ide-oda ingázás a két szülő otthona között könnyen lehet bizonyos zavarok forrása, de ez nem mérhető össze azzal az ürességgel és vágyódással, amelyet a gyermek valamivel később érez csak azért, mert az apja lényegében idegen emberré változott (Kelly 1982: 1–6).

Noha a közös jogi gyermekfelügyelet intézménye csak olyan, kevésbé nyomós jogokkal ruházza fel a fizikai felügyelettel nem rendelkező apát, mint például a gyermek iskolai, orvosi irataiba való betekintés, a szülői értekezleteken való részvétel, a sporttevékenység megválasztásába, a lakóhelyváltztatásba való beleszólás stb. joga, és gyermektartási díjfizetési kötelezettsége változatlanul fennáll, a jogi intézmény hallatlanul heves tiltakozást váltott ki nőmozgalmi körökből, különösen amikor kitűnt, hogy a bíróságok kezdeti ellenérzése az intézmény iránt sokat veszített erejéből. Igen sok bíró mérlegelő munkájának könnyebbségét kezdte üdvözölni a mindkét félre nézve méltányos, a gyermekekre nézve nyilvánvalóan nem káros, és az

alapvető hatalmi viszonyokon alig változtató jogintézmény rutinszerű odaítélhetőségében (vö. McKeown–Ferguson–Rooney 1998: 184). Nem volt elhanyagolható tényező a férfijogi civil szervezetek propaganda- és lobbitevékenysége sem, amely mindkét szülő elvi alkalmassága esetén (ami az esetek zömét jelenti) justizmordként kezdte feltüntetni az egyik szülő teljes, büntető jellegű kizárását a gyermeket érintő, válás utáni döntésekből.

A feminista álláspont, mint más ügyekben, itt is a férfiuralom fenntartásának, sőt, kiterjesztésének próbálkozását látja a gyermekhez fűződő apai kapcsolatok, döntések jogi garanciáinak megteremtésében (vö. pl. Arendell 1995-ös ideologisztikus kutatási jelentésének különösen 79–106. lapjával). A döntő érv visszatérően az, hogy az apákat nem a gyermekük érdekli, hanem csupán volt feleségüket akarják – a házasságból megszokott módon – megrövidíteni, megfélemlíteni, anyai jogaikból kiforgatni, porig alázni immár bírósági segédlettel. Ez az érv azonban sokkal inkább gyanított intenciókra, semmint tényszerű viselkedési adatokra épül, hiszen láthattuk például, hogy mind az anyához fűződő viszony, mind a tartásdíjfizetés fegyelme a példához közelít, mielőtt az apa megszerzi a gyermek életében való részvétel jogi garanciáit. Egyik sem tekinthető az anya megrövidítésének vagy porig alázásának. A feminista kultúrkritika azonban csökönyösen a nemek háborúskodása (gender wars) egyik új ütközeteként tárgyalja a közös gyermekfelügyelet nyolcvanas–kilencvenes évekbeli térhódítását. Olyan tenyeres-talpas szerzők, mint Mary Ann Mason, egyik könyvet publikálják a másik után, hogy elhárítsák a biológiai apaság sanda átkaroló hadműveletét a mit sem sejtő anyák és gyermekeik feje fölül (lásd pl. Mason 1999). A tápláló szülői mivolt (nurturing parenthood) szentségére hivatkozva szerzőnőnk még a nevelőszülőket vagy a leszbikus partnereket is jogosultabbnak tartja a gyermek életében való tevékeny részvételre, mint a biológiai apákat, különösen ha azok még el sem vették a közös gyermek anyját. „Hiába hivatkoznak a közös gyermekfelügyelet szószólói a gyermekek jogaira, mármint arra a jogukra, hogy két szülőjük legyen, sokkal inkább a szülők, jelesül az apák jogairól, semmint a gyermekek jogairól van szó.” (40)

Annyi igazság azért van az elvakult, társadalomtudományilag alátámaszthatatlan érvelésben, hogy a közös gyermekfelügyelet igénylése számos apánál a házasságban megszokott, gyermekgondozásilag csökevényes, inkább a döntéshozatalban teljes értékű apaság folytatódását implikálja. Ilyen adatok például az Egyesült Államoknál kevésbé modernizálódott Írországból szép számmal mutatkoznak (vö. McKeown–Ferguson–Rooney 1998: 182–183). De már itt is az a megalapozott félelem motíválja a közös gyermekfelügyelet kérelmezésére az apákat, hogy az alternatíva a gyermekhez fűződő kapcsolat *teljes és jogi eszközökkel orvosolhatatlan* megszakadása (169). A közös jogi gyermekfelügyelet sokkal inkább szimbolikus, semmint tényleges jogokat osztó–megvonó intézmény. Elterjedtsége sem olyan mérvű, ami indokolná a női ellentábor tajtékozó tiltakozását. Szimbolikus mivoltában azonban nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a férfiak feljogosítva (enfranchised) érezhessék magukat a válás utáni szülőtársi együttműködésre (vö. Braver 1998: 146–179).

Annyi máris bizonyosnak látszik, hogy a közös jogi vagy/és fizikai gyermekfelügyelet már kezdeti elterjedtségében is *csökkentheti a válási döntések számát*. Ennél nyomósabb fejleménnyel biztosan nem számolhat a váláskutatás. A *National Center for Health Statistics* 1998-as államonkénti adatai azt tanúsítják, hogy azokban az

államokban, ahol a közös gyermekfelügyelet kimondása évek óta bevett bírósági gyakorlat, határozottabb a felbontott házasságok számának csökkenése, mint ott, ahol a kizárólagos gyermekfelügyelet a sokkal megszokottabb (Braver 1998.: 244). A lehetséges indok: „ha a váláson gondolkodó szülőknek azt mondja az ügyvédje, hogy a bíróság valószínűleg nem fogja engedélyezni, hogy gyermekeivel együtt más városba költözzék, és házastársa legalább az idő 30 százalékát fogja eltölteni a gyerekekkel, könnyen lehet, hogy az illető úgy dönt: egyszerűbb, ha megoldják nézeteltéréseiket és házasok maradnak” (uo.).

Összefoglalás

Munkámban a felbomlott amerikai családok legnagyobb részére jellemző láthatási szituációt, illetve az egyszülős nevelési helyzetet elemzem az érintettek affektív tapasztalataira összpontosítva. Ami a láthatásokat illeti, még Amerikában is hiányosak az adatok a láthatások gyakoriságára és főként minőségére vonatkozóan aszerint, hogy milyen volt magának a házasságnak a konfliktustisztulási képessége, ki kezdeményezte, vitte végig a válást, ki elégedettebb a válás után létrejött életviszonyokkal, és ki köt előbb új partnerkapcsolatot vagy házasságot. Tekintve, hogy Magyarországon is sok nyugtalanságra adhat okok a láthatások nevelési szempontból rendkívül silány volta, a fenti változók bevonása a kutatásokba itt is ajánlható. Az egyszülős nevelési helyzet körül az Egyesült Államokban is temérdek ideológiai vita zajlott. Az affektív empirikus adatok végegyenlege, hogy a nevelési erőforrások (parenting resources) összeszűkülése és bizonyos társadalmi tőke (social capital) elvesztése jelenti a legfőbb veszélyforrást az egyszülős háztartásban nevelődő gyermekekre nézve.

Ugyanakkor az Egyesült Államokban meglehetősen elterjedt közös gyermekfelügyeletre vonatkozó empirikus adatok cáfolják, hogy a közös gyermekfelügyelet jogintézménye fokozná a volt házastársak konfliktusait. A jogintézmény várható magyarországi elterjedése itthon is sürgetővé teszi az ún. konfliktusérv beható kutatását. *A közös gyermekfelügyelet jogintézménye a legfrissebb amerikai adatok szerint mindenütt, ahol bevett joggyakorlat, értékelhetően csökkenti a válási elhatározások számát. A tendencia magyarországi ellenőrzését mint a hazai váláskutatás szociálpolitikailag legnyomósabb feladatát igen fontosnak tarthatjuk.*

Irodalom

- Arendell, Terry 1995. *Fathers and Divorce*. Thousand Oaks–London–New Delhi: Sage Publications
- Braver, Stanford L. 1998. *Divorced Dads: Shattering the Myths*. New York: Jeremy P. Tarcher/Putnam
- Cseh-Szombathy, L.–I. Koch-Nielsen–J. Trost–I. Weda (eds.) 1985. *The Aftermath of Divorce – Coping with Family Change. An Investigation in Eight Countries*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Elliott, B. J.–M. P. M. Richards 1991. Children and divorce: educational performance and behaviour before and after parental separation. *International Journal of Law and the Family*, 5.
- Emery, Robert E. 1994. *Renegotiating Family Relationships. Divorce, Child Custody, and Mediation*. New York–London: The Guilford Press
- Farrell, Warren 1993. *The Myth of Male Power: Why Men are the Disposable Sex*. New York: Simon and Schuster
- Fine, Mark A.–Marilyn Coleman–Lawrence H. Ganong 1999. A Social Constructionist Multi-Method Approach to Understanding the Stepparent Role. In: *Hetherington*
- Freedheim, Donald K.–Joseph D. Perry 1995. *Empirical Research Describing Outcomes of Joint Custody*. Preliminary report presented by representatives of the American Psychological Association to the US Commission on Child and Family Welfare in Cleveland, Ohio, 20. April
- Furstenburg, F. F.–C.W. Nord–J. L. Peterson–N. Zill 1983. The life course of children of divorce: Marital disruption and parental contact. *Am. Sociological Review*, 48.
- Furstenburg, F. F.–C. W. Nord 1985. Parenting apart: Patterns of childrearing and marital disruption. *Journal of Marriage and the Family*, 47.
- Gardner, Richard 1987. *The parental alienation syndrome and the differentiation between fabricated and genuine child abuse*. Cresskill, NJ: Creative Therapeutics
- Goldstein, Joseph–Anna Freud–Albert J. Solnit 1979. *Before the Best Interests of the Child*. New York: Free Press
- Greif, Geoffrey L. 1985. *Single Fathers*. Lexington, Mass.–Toronto: Lexington Books, D. C. Heath and Company
- Hernádi Miklós 1989. *Válni veszélyes. Családbomlás Magyarországon. Magyarország felfedezése*. Budapest: Háttér Lap- és Könyvkiadó
- Hetherington, E. Mavis (ed.) 1999. *Coping With Divorce, Single Parenting, and Remarriage. A Risk and Resiliency Perspective*. Mahwah, NJ – London: Lawrence Erlbaum Associates

- Kelly, Joan Berlin 1982. *Examining resistance to joint custody*. Transcript of a presentation at a conference conducted by the Association of Family and Conciliation Courts, San Francisco, Calif. 20. May
- 1994. The determination of child custody. *Children and Divorce*, 4.
- 1996. A decade of divorce mediation research: Some answers and questions. *Family and Conciliation Courts Review*, 34.
- Maccoby, Eleanor E.–Robert H. Mnookin 1992. *Dividing the Child. Social and Legal Dilemmas of Custody*. Cambridge, Mass.–London, England: Harvard University Press
- Maclean, Mavis–John Eekelaar 1997. *The Parental Obligation. A study of parenthood across households*. Oxford: Hart Publishing
- Mahan, Barbara 1994. But what about the kids? *California Lawyer*(May)
- Mason, Mary Ann 1999. *The CustodyWars. Why Children Are Losing the Legal Battle, and What We Can Do About It*. New York: Basic Books
- McConnell, Angela M. 2000. Professor discusses violence prevention. *The Red and Black*, 14. November
- McKeown, Kieran–Ferguson, Harry–Rooney, Dermot 1998. *Changing Fathers? Fatherhood and Family Life in Modern Ireland*. Cork: The Collins Press
- McLanahan, Sara S. 1999. Father Absence and the Welfare of Children. In: *Hetherington*
- Niemela, Pirkko–Juhani Myyry–Ritva Lento 1985. A new approach to remarriage – coping strategies after divorce. In: *Cseh-Szombathy-Koch-Nielsen-Trost-Weda*
- Orbuch, Terri L.–Joseph Veroff–Andrea G. Hunter 1999. Black Couples, White Couples: The Early Years of Marriage. In: *Hetherington*
- Seltzer, Judith A. 1991. Relationships between fathers and children who live apart. *Journal of Marriage and the Family*, 53.
- Roman, Mel 1986. Joint Custody Fathers: An Update. In: John W. Jacobs (ed.) *Divorce and Fatherhood. (Clinical Insights)* American Psychiatric Press Inc.
- Spruijt, E.–M. de Goede 1996. Changing family structures and adolescent well-being in the Netherlands. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 10.
- Wallerstein, J. S.–J. B. Kelly 1980. *Surviving the Break-Up. How Children and Parents Cope with Divorce*. New York: Basic Books
- Wallerstein, J. S.–S. Blakeslee 1989. *Second Chances: Men, Women and Children a Decade After Divorce*. London: Grant McIntyre
- Weitzman, Lenore 1985. *The Divorce Revolution: The Unexpected Social and Economic Consequences for Women and Children in America*. New York: The Free Press
- Williams, Frank S. 1988. Child custody and parental cooperation. Presented at American Bar Association Family Law Section, August 1987. *Joint Custodian*, (January)